

Ὁ ἐν στρατοπέδοις τουρκοῖς στενοχωρούμενος Ἐξ ἀπορρήτων λυπεῖται μὲν, ὅτι τέλεον ἐγκατελείφθη αὐτὸς ὑπὸ τῆς θεομούσου σοφίας, ἧς οἱ φλόγγοι οἱ ἠδύπνοοι «καὶ τυμπάνων κρότον ἀποστέργουσι καὶ σαλπύγγων ἠχὴν καὶ ὄπλων κλαγγὴν καὶ Ἄρεος ἐνυαλίου ἀλαλαγμούς·» χαίρει δὲ τοῦλάχιστον δυνάμενος νὰ ἐπιτρέψῃ ταύτην τῷ Ἰακώβῳ ἵνα ὑπάρχῃ σύσκηνος καὶ σύντροφος αὐτῷ καὶ τοῖς τέκνοις· ἐξαιτεῖται δὲ ταύτης ἀπόμοιραν, ὅσον ἀπαρχάς, ἐν τῷ καθήκοντι χρόνῳ.

Πολλοὶ τῶν γονέων, ἀπλῆς ἀφοσιώσεως ἕνεκεν, στέλλουσι τοὺς υἱοὺς εἰς ἐκπαιδευτήρια, ἢ μισθοῦνται παιδαγωγούς, οὐδεμίαν δὲ τοῦ λοιποῦ λαμβάνουσι τούτων πρόνοιαν, ὡσανεὶ εἶχον ἐπιτελέσῃ τὸ πρὸς τὰ ἴδια τέκνα καθῆκον· ὁ Μαυροκορδάτος τὸναντίον καὶ πόρρωθεν διευθύνει τὴν διδασκαλίαν τῶν υἱῶν ἀδιαλείπτως καὶ παιδεύει αὐτοὺς τῷ τε καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι καὶ ταῖς δεούσαις ὑποθήκαις, ἃς πολλαχοῦ μὲν καλλύνει διὰ τῶν βαφῶν, τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς, πολλαχοῦ δὲ ἐπικοσμεῖ καὶ διὰ τῶν χρωμάτων, τῶν ἀπὸ τῆς θύραθεν φιλοσοφίας. Διαβεβαιοῖ τὸν Ἰάκωβον, ὅτι καὶ παρὰ βαρβάροις τὸν βίον διάγων, συνδιατρίβει καὶ συνδιαιτᾶται αὐτῷ καὶ τοῖς παισὶ, παρῶν «τῷ μεγίστῳ μορίῳ» καὶ ὁμιλῶν αὐτοῖς· ἀξιοῖ δὲ νὰ μνημονεύωσιν οἱ παῖδες τῆς κατὰ διάνοιαν παρουσίας αὐτοῦ ταύτης, ὅπως, φανταζόμενοι ἐπιχωριάζουσιν καὶ ἐπαιδούμενοι τὴν τοῦ φύσαντος ψυχὴν, μὴ ραθυμῶσι πρὸς τὰ μαθήματα, ποιῶσι δὲ τὰ προσήκοντα τοῖς ἑαυτοῦ παισὶ καὶ τοῖς τοῦ ἐλλογίμου Ἰακώβου μαθηταῖς.

Γινώσκων ὁ ἐμβριθῆς ψυχολόγος, ὅτι τὰ μυρία καὶ παντὸς ἀριθμοῦ κρείττω σφάλματα τῶν ἀνθρώπων ἔπονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ἐπισφαλεῖς ὑπολήψεις ἢ προλήψεις, ἐκφράζει πλεονάκως εὐχὴν νὰ ἐγκολαφθῶσιν εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς εἰς τῶν τέκνων τὴν διάνοιαν ιδέαι περὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν σαφεῖς, εὐκρινεῖς καὶ ἀληθεῖς, νὰ ἀποσκοραχισθῇ δὲ πᾶσα περὶ πραγμάτων ψευδῆς ὑπόληψις, διότι ἄλλως παραμένει ἀνεξίτηλος καὶ πολλῶν κακῶν γίνεται ὕστερον πρόξενος. Καθ' ὃν τρόπον, λέγει, εἰς καινὰ πήλινα ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἐγχεομένων ὑγρῶν ἐνιζάνει τις ὄσμῃ, εἴτε καλῇ, εἴτε φαύλῃ καὶ διατελεῖ δυσέκνιπτος, οὕτω τὰ εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν νέων προσφερόμενα εἴτε ἀληθῆ, εἴτε ψευδῆ, εἴτε ἀρμόζοντα καὶ ὀνήσιμα, εἴτε ἀπρεπῆ καὶ βλαβερά, ἐνιδρυόμενα παραυτίκα ταῖς ψυχαῖς, οὐδενὶ λόγῳ δύνανται ὕστερον νὰ ἐξαλειφθῶσι παντάπασιν, ἀλλὰ,

βαθεῖαν καταβάλλοντα ρίζαν, πολλῶν τινων εἴτε καλῶν, εἴτε κακῶν, αἷτια γίνονται.

Ἐν πλείσταις ἐπιστολαῖς παραγγέλλει τῷ διδασκάλῳ νὰ ἐπιχρώσῃ¹⁾ τῶν παιδῶν οὐ μόνον τὸν νοῦν μαθήμασι καλοῖς, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ἤθεσι χρηστοῖς. Τί τὸ ὄφελος, ἂν, κατὰ τοὺς γραμματικούς κανόνας συντάττοντες καὶ ἐλληνίζοντες, διάκεινται πάντῃ ἀσυντάκτως καὶ πολὺ ἔχουσι τὸ βάρβαρον καὶ τὸ σόλοικον ἐν τοῖς ἤθεσιν; Πρὶν ἢ διακοσμήσῃ αὐτοὺς τῇ διδασκαλίᾳ, ὅσον νὰ ἐμποιήσῃ τῇ ψυχῇ αὐτῶν ἡμερότητα καὶ γαλήνην, διότι μόνον ὅπότεν ἡ ψυχὴ γαληνιᾷ τῇ τῶν παθῶν νηνεμία, ἐγγαράσσονται τῷ νῷ καθαρὰ καὶ ἀτάραχα τὰ ἰνδάλματα τῶν ὄντων, καθάπερ τὰ τῶν ὀρώντων σχήματα ἐκτυποῦνται μόνον εἰς ὕδατα διαυγῆ καὶ ὑπ' οὐδενὸς κυμαινόμενα σάλου. Ὡς δὲ οἱ τῶν ἰατρῶν παῖδες ἐπαινοῦσι τὰς ὠφελείας τοῦ εὐκραοῦς ἀέρος, ὅτι, μυριάκις εἰσπνεόμενος, ἀναζωπυρεῖ τὴν τῆς καρδίας ἐστίαν, οὕτω καὶ ὁ Ἐξ ἀπορρήτων δὲν παύεται ἐξυμνῶν τὴν ἐξ ἀγαθῆς ὀμιλίας ἀπόπνοϊαν, τὴν ἐπιφοιτῶσαν εἰς τὰς νεοθαλεῖς ψυχάς, ὅτι καὶ ἐν ταύτῃ μεγάλως ἀναρριπίζονται τὰ ἐνδομυχοῦντα τῇ διανοίᾳ ἐμπυρεύματα καὶ προέρχονται εἰς φῶς διαυγέστατα.

Ὁ φύσει καὶ τέχνῃ ρήτωρ Μαυροκορδάτος δὲν ἀμελεῖ νὰ δώσῃ τῷ Ἰακώβῳ ὑποθήκας περὶ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας· κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐντέλλεται αὐτῷ μήτε πλείονα ἐκάστοτε νὰ λέγῃ, μήτε ὀλιγώτερα τοῦ χρειώδους καὶ πρέποντος. Διδάσκαλος ἀγαθός, λέγει, ἀδολεσχεῖ καὶ διὰ βραχέων· διδάσκαλος φαῦλος, τούναντίον, καὶ μακρολογῶν, νοσεῖ ἀσάφειαν. Οὔτε τὸ μῆκος, οὔτε ἡ βραχύτης τῶν λέξεων, οὔτε τὸ μέγεθος, οὔτε τὸ ταπεινὸν τῆς φωνῆς ὠφελεῖ, ἀλλὰ πολλῶν μᾶλλον «τὸ κατὰ τὴν χρεῖαν τῶν πραγμάτων ἐπιμετρεῖν τὴν εἴτε φειδῶ, εἴτε ἀφθονίαν τῶν λόγων, καὶ τὴν εἴτε εὐτέλειαν, εἴτε ὑψηλότητα τῆς φωνῆς.» Ἐὰν ἡ λέξις ἀπολειφθῇ κατόπιν τῆς ὑποθέσεως, ἢ ἐὰν παραταθῇ ἡ φωνή,

¹⁾ Τοῦ ρήματος τούτου, δηλοῦντος κυρίως ἐπιχρῶειν ἦτοι ἐπιπολῆς χρωματίζειν («οὐκ ἄχρι τοῦ ἐπιχερῶσθαι μόνον, ἀλλ' ἐς βάθος δευσοποιεῖς τισι φαρμάκοις ἐς κόρον καταβαφεῖσα» (Λουκ.) καὶ «δόξαις ἐπιχερωσμένοι» Πλ.) ποιεῖται μὲν ὁ Μ. συχνοτάτην χρῆσιν, λαμβάνει δ' αὐτὸ ἰσοδύναμον τῷ φωτίζειν, διαυγάζειν, ἐρμηνεύων που τῶν ἐπιστολῶν αὐτὸ μετὰ πολλῆς εὐφυίας ὡδε· «Καὶ γὰρ εἴ τισι φιλοσοφοῦσι τὸ χρῶμα φῶς εἴρηται, τοῦτό γε ὡς ἀληθῶς ὁμολογείσθω τὸ ἀπὸ τῆς παιδείας ἡμῖν ἀνατέλλον, ἅτε δὴ ἀγλαίζον ἡμᾶς καὶ περιόπτους ποιοῦν.»

ἀποτυγχάνει τοῦ δέοντος. Ὅσακις ὅμως μὴ ἐπαρκεῖ ἡ προφορά, δέον νὰ προσλαμβάνηται ἐπίκουρος ἡ ὑπόκρισις, ἵνα προστιθῆ ὄγκον καὶ ἰσχὺν τοῖς λεγομένοις διὰ χειρονομίας ἐμφεροῦς. Τότε δὴ, ἀπαυδώσης τῆς φωνῆς καὶ μὴ ἐξικνουμένης, «λαλοῦσι καὶ χεῖρες,» ὅπως γίνῃ ὁ λόγος ἐνεργὸς διὰ βοηθημάτων ἐπικτητῶν.

Ὅσακις ὁ Ἰάκωβος λύει μακρὰν σιωπὴν οὐχὶ εὐμούσως, οὐδ' εὐφῆμως, ἀλλὰ μεμφόμενος τοῖς μαθηταῖς εἴτε ραστώνῃ, εἴτε παρακοῇ, πρῶτον μὲν παραινεῖ αὐτῶ ὁ Ἐξ ἀπορρήτων ἢ νὰ μὴ ἐγκαλῆ τὸ παράπαν, ἢ νὰ συνεγκαλῆ καὶ ἑαυτόν· εἶτα δὲ σπεύδει νὰ τὸν ὑπομνήσῃ τὰς θεμελιώδεις τῆς παιδαγωγικῆς ἀρχάς, καὶ ἰδίᾳ τὴν θαυμασίαν ἠθικὴν ροπὴν, ἣν ὀφείλει ὁ διδάσκων νὰ ἔχῃ ἐπὶ τοὺς μαθητεύοντας. Καθ' ὃν τρόπον, λέγει, τὰ ἄσπρα, παρατιθέμενα τοῖς εὐόσμοις, πολλὴν ἐντεῦθεν ἀρύονται τὴν εὐωδίαν, οὕτως ἡ δραστήριος τοῦ καθηγεμόνος δύναμις πανταχοῦ, πάντοτε καὶ μάλα ὑπερισχύει, ἀποκρίνουσα μὲν τῶν ὑποκειμένων τὴν ἐναντίαν ποιότητα, ἀντεισάγουσα δὲ τὴν ἰδίαν μορφήν. Καθ' ὃν δὲ πάλιν τρόπον αἱ Μοῦσαι, καίτοι παρθένοι ὁμολογούμεναι καὶ σώφρονες, δὲν εἶναι ὅμως πάντῃ ἄγονοι καὶ στεῖραι, ἀλλὰ κέκτηνται δαιμόνιον τινα καὶ ὑπερφυᾶ τρόπον ἐντὸς ἡμῶν τοῦ τόκου, οὕτω καὶ καθηγητοῦ ἴδιον εἶναι νὰ ἐφέλκῃται τῶν ἀκροατῶν τὰς ψυχάς, νὰ τὰς ἀνάγῃ εἰς τὸ πεπαιδευμένον, νὰ τὰς συντάσῃ ἢθεσι φιλοσόφοις καί, ὡς αἱ παρθένοι Μοῦσαι, νὰ ἐναποτίκῃ αὐταῖς διάθεσιν ἀρίστην. Ἐπιδείκνυται δὲ στοργὴν καὶ ἀγάπην πρὸς τοὺς ὁμιλητάς, ὅποταν μὴ παρορᾷ αὐτοὺς χαμαὶ που διατρίβοντας καὶ καταρραθυμοῦντας, ἀλλὰ διὰ πολλῆς ἐκτενείας καὶ ἐντρεχείας ἐπαίρη καὶ προσβιβάζῃ αὐτοὺς ἐπὶ τὸν κολοφῶνα. Ἄλλ' ἐπειδὴ πᾶν ἄναντες εἶναι δυσέφοδον καὶ δυσεπίβατον εἰς νέους μάλιστα, ἀπαλοὺς ἔχοντας τοὺς ὄνυχας καὶ ἥκιστα δυναμένους νὰ ἀναρριχῶνται, δέον νὰ τοὺς ὑποθάλην κεκμηκότας, νὰ τοὺς ἀναπτεροῖ ἀπηγορευκότας καὶ νὰ τοὺς ἀνερεθίσῃ ὑπεκκαύμασι ποικίλοις. Ἐναργέστατα δὲ τῆς παρὰ τοῦ διδασκάλου στοργῆς τεκμήρια εἶναι αἱ ἀνευρισκόμεναι παντοδαπαὶ μέθοδοι, ὅπως οἱ μαθηταί, συντόνως καὶ προθύμως ἀντεχόμενοι τῆς ἐπὶ τὸ τέλειον ἀγούσης ὁδοῦ, καὶ αὐτοὶ ἀπολαύσωσιν ποτε τῶν πολλῶν ἰδρώτων καὶ ὁ διδάξας ἀποδρέψῃ τῶν μυρίων πόνων τοὺς καρπούς· «οὐ γὰρ ἐπὶ τῆς βαλβίδος, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ τέρματος σεφανούμεθα.» Ἐὰν ὅμως καὶ πάλιν δυστροπῶσιν οἱ μαθηταί, οὐδὲ ὁ διδάσκων ὀφείλει νὰ μένῃ ἀπαθής.

ἀλλ' ὅμως καὶ ἐνθάδε πρέπει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει τὴν περὶ παθῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος· ὁ μέγας φιλόσοφος δηλονότι δὲν ἀνασπᾷ πρόρριζα ἐκ τῶν ψυχῶν τὸν θυμὸν, τὴν ὀργὴν καὶ τὰ ἄλλα πάθη, μετεμφυτεύει δὲ ταῦτα ἐκ τῆς ἀλογίας καὶ ἐρανίζεται αὐτοῖς ἐκ τῆς παιδείας τὸ τιθάσσον, ἵνα διὰ παντὸς ἀποφέρωσι καρποὺς ὠραίους καὶ γλυκεῖς. Διὰ τοιαύτης κολάσεως καὶ μετασκευῆς τὰ πάθη ὑπεκχωροῦσι τῆς προτέρας αὐτῶν ἀκρότητος καὶ ἀγριότητος καὶ ὑπερτεροῦσι τῶν ἀτιθάστων, ὡς ὑπερτεροῦσι τῶν ἀχλάδων τὰ μῆλα τὰ κηπαῖα, ἅτινα, προσκτησάμενα γῆν ἐργάσιμον καὶ θεραπείαν, ἐναπεργάζονται ἡμῖν πολλῶ ραυτέρους τοὺς χυμοὺς. Θυμούσθω λοιπὸν, ὀργιζέσθω ὁ καθηγεμὼν, ἀλλ' ἐν τῷ δέοντι χρόνῳ καὶ κατὰ τὸ προσῆκον μέτρον. Ἄφορητος ἀποβαίνει μόνον ὁπότεν ἦναι φιλεπιτιμητῆς· « τὸ ἐπιτιμητικὸν ὅμως καὶ τὸ ἐπιπληκτικὸν » καὶ τὸ ἐπιλίγδην ἐπιρραπιστικὸν πλείστων ἐγένετο ὠφελειῶν παραίτιον » καὶ ἐν ναυσὶ καὶ ἐν ποιμναῖς καὶ ἐν φροντιστηρίοις αὐτοῖς.»

Μία τῶν ἀρίστων πρὸς τὸν Ἰάκωβον ἐπιστολῶν εἶναι ἡ διδάσκουσα τὰ συντελοῦντα εἰς λόγων λαμπρότητα καὶ κάλλος. Οἱ ταύτην μετ' ἐπιστασίας διεξερχόμενοι νοοῦσι παραχρῆμα, διὰ τί οἱ κατὰ τὰς δύο παρελθούσας ἑκατονταετηρίδας ὀπαδοὶ τῆς μαυροκορδατείου θεωρίας καὶ φωστῆρες τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν στερεώματος κατώρθωσαν νὰ νοῶσι καὶ γράφωσι τὴν ἑλληνικὴν μετὰ χάριτος καὶ ἀκριβείας ἀγνώστου ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς καθ' ἡμᾶς. Διεξοδικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πραγματείαν δὲν συντάσσει, ἅμα μὲν ἀμοιρῶν βίβλων ἐν τῷ στρατοπέδῳ καὶ ἀπὸ μνήμης γράφων, ἅμα δὲ καὶ περιττὴν ταύτην ὑπολαμβάνων εἰς μαθητὰς πρωτοπείρους καὶ καθημένους ἐν τοῖς προπυλαίοις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας· ἀρκεῖται λοιπὸν εἰς συντετμημένα τινὰ καὶ βραχέα ἐπὶ τῇ βεβαίᾳ προσδοκίᾳ, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοί, ἀφ' οὗ μελετήσωσιν ὅσον πλείστους Ἕλληνας συγγραφεῖς, θὰ πορισθῶσι τέχνην μὲν ἐκ τῆς ρητορείας, δύναμιν δὲ ἐκ τῆς λογικῆς, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ποικιλίαν ἐκ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ μέθοδος, καθ' ἣν ἡ τῶν φοιτητῶν διάνοια βαρύνεται καὶ ἐμφορεῖται κανόνων καὶ παραδειγμάτων, ἀποδοκιμάζεται ἐκ τῶν προτέρων ὡς ἥμισυ ἀρκοῦσα νὰ μεταχρῶση καὶ μεταποιῆση τὰς ψυχὰς ἐκείνων εἰς λόγου ἀπτικῶν σειρῆνα καὶ χάριν. Καὶ ἀρκοῦσα δὲ ἐὰν ὑπετίθετο πρὸς καιρὸν, θὰ ἡμάρτανεν ἐπὶ τέλους τοῦ σκοποῦ, καθ' ὅσον ἡ ἄνευ ἰδίων πόνων καὶ ἰδρώτων περιποιήσις τοῦ ἀγαθοῦ δὲν ὑπάρχει παραμόνιμος. Μαθη-

ματα, προκείμενα ἐν προχείρῳ καὶ ἀταλαίπωρα, ταχέως μανθάνονται, ταχέως λησμονοῦνται, οὐδέποτε ἐπαξίως ἐκτιμῶνται, ἀποτίκτουσι κόρον καὶ ἀποβαίνουσιν εὐκαταφρόνητα. «Ὁ ἐκ ράστου πόρος καθίστησι τὰ μὲν » πρᾶγματα εὖωνα ἐν ταῖς ἀγοραῖς, τὰς δὲ ψυχὰς ραθύμους καὶ πρὸς » αὐτὰ τὰ λίαν περισπούδαστα καὶ ἀξιομνημόνευτα.» Ἀντὶ κανόνων καὶ παραδειγμάτων συνίστησιν ὁ Μαυροκορδάτος τοῖς παισὶ τῶν Ἑλλήνων ὅσα τοῖς παισὶ τῶν Ῥωμαίων ὁ Ὁράτιος

..... Vos exemplaria Graeca
Nocturna versate manu, versate diurna,

να προσέρχονται δηλαδὴ εἰς αὐτὸν τὸν ἀκήρατον τῶν ἐλλήνων συγγραφέων λειμῶνα, να προσέχῃσι δὲ μάλιστα τὸν νοῦν τοῖς ἀρίστοις λογοποιοῖς καὶ τοῖς προεξάρχουσιν ἱστορικοῖς· να διαπορεύωνται καὶ διανύτωσιν ὅλην τὴν διανοητικὴν τούτων πορείαν καὶ να ἀπομάττωνται τὰς ἰδέας οἷον ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, ἐρμηνεύοντες ἐκάστοτε τοῦ διδασκάλου ὀπόθεν φύεται ἢ ἐν λόγοις ἀγλαΐα καὶ ἀφροδίτη. Ἡ ὠφέλεια, ἣν ἐντεῦθεν καρποῦνται, εἶναι διττή· πρῶτον μὲν, συνεραυζόμενοι αὐτοὶ καὶ ἀναλέγοντες ὅσα περιβάλλουσι τὸν λόγον κάλλος, μέγεθος καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς, χαίρουσιν ἐπὶ τῇ ἐκάστοτε ὅσον κοπῶδει, τοσοῦτον καὶ τερπνῇ ἀνευρέσει, τρέφουσι δὲ καὶ ἐπιρρωννύουσι τὴν διάνοιαν, ὥσπερ τὸ σῶμα ἐκ τῆς ἰδίας θήρας καὶ τῶν κυνηγεσίων· εἶτα δὲ ἀνακαλύπτοντες αὐτοὶ ἐκάστοτε τὸ ποικίλον τῆς χρήσεως εἰς αὐτὰ τὰ πρᾶγματα προσαρμοζόμενον, διαπήγνυνται τὸν νοῦν στεγανώτατα. Ἀφ' οὗ τοιούτῳ τρόπῳ βαπτίσει τὰς κεφαλὰς εἰς τὴν κολυμβήθραν τῶν κανονικῶν καὶ τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ἀφ' οὗ πίωσι κάλλος, ἀλήθειαν καὶ μυρίας ἄλλας μελιφύρτους καὶ θεοτερπεῖς ἀρμονίας, δύνανται να προβῶσιν εἰς μίμησιν αὐτῶν καὶ ἀντὶ τῆς ἀγοραίου καὶ χύδην ἀφηγήσεως να γράφωσιν ἐλληνιστὶ καὶ τέρπωσι τοὺς συντυγχάνοντας διὰ λόγου ὑψηλοτέρου. Συνίσταται δὲ τοῦ λόγου τὸ ὑψηλὸν καὶ ὑπέροχον ἅμα μὲν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων, ἅμα δὲ εἰς τὴν εὐμουσον καὶ ἐναρμόνιον συνθήκην αὐτῶν. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ διωκτέον λέξεις ὅσον ἔνεστιν εὐσήμους καὶ γλαφυράς, τρόπους δὲ οὐχὶ ἀσυνήθεις καὶ παντάπασιν ἀτριβεῖς, ἵνα μὴ ζοφωθῇ ὁ λόγος, φθαρῇ δὲ τὸ ἀπλοῦν αὐτοῦ καὶ τὸ ἀκέραιον· ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ φυλακτέον μήπως, ἐν ᾧ ἀποφεύγομεν τὰς εἰθισμένας ἀπαγγελίας, μεταπέσωμεν τῆς

λεωφόρου καὶ ἀπενεχθῶμεν εἰς ἀπερρωγῶτα, φαραγγώδη καὶ ἔχοντα τὴν ἔκβασιν ἀδιεξίτητον. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐκεῖ μὲν διευλαβητέον τὸ ξένον, τὸ ἀλλόκοτον καὶ τὸ ποιητικόν· ἐνταῦθα δὲ τὸ περιστραμμένον καὶ τὸ ἀπὸ κακοζηλίας ἐντεχνον· ἀλλ' ἐπὶ πᾶσι διευλαβητέον τὸ περισσόν· διότι, ὡς σκανδαλίζει τοὺς ὀφθαλμοὺς ἢ περὶ τὴν ὄψιν μαγγανεία τῶν γυναικῶν, ἄτινα, ἀμοιροῦντα ὄρας αὐτοφυοῦς, σπουδάζουσι διὰ φύκους νὰ καλύψωσι τοῦ προσώπου τὰ ράκη, οὕτως ἀπηχεῖ καὶ ἐνοχλεῖ τὰς ἀκοὰς τὸ ἐν λόγῳ περισσόν καὶ ὄντως φυκῶδες.¹⁾

Εἰς τὴν διδακτικωτάτην ταύτην ἐπιστολήν, ἐν ἣ ὑπετυπώθησαν συντετμημένα τὰ κορυφαίωτα τῶν διδαγμάτων Διονυσίου Λογγίνου καὶ Κωνσταντινοῦ, ἐπέστησεν ὁ Ἰεζ ἀπορρήτων τρία ἔτη ὕστερον τὴν προσοχὴν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Νικολάου, ὅστις, δι' ὄρμην φύσεως σφραδαζούσης, ἐσφρίγα κατ' ἀρχὰς περὶ τοὺς λόγους, ἀνηρπάζετο καὶ οὐδαμῶς ἐμετρίαζεν.

Τούτοις παραπλήσια εἰσηγήσατο καὶ συνέστησεν ὁ Ἰεζ ἀπορρήτων ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ, ἐν ἣ πραγματεύεται τὴν καθόλου ροπήν τῆς μιμήσεως. Τὰ φυσικὰ καὶ τὰ τεχνητὰ πράγματα προκόπτουσιν εἰς τὸ κρεῖττον, ὁσάκις, ἀτελέστερα ὄντα, περιποιοῦνται ἑαυτοῖς τὸ τέλειον διὰ τῆς πρὸς τὰ τελειότερα ἀμίλλης. Ἄφ' οὗ λοιπὸν ἡ μίμησις χωρεῖ διὰ πάντων, δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ἀποκριθῶσι ταύτης οἱ λόγοι· διότι καὶ οἱ μεγάλοι ποταμοί, διὰ συχνῶν πλουτιζόμενοι ρυάκων, εὐρύνονται ταῖς προσθήκαις· πάλιν δὲ εἰς τὴν θάλασσαν εἰσρέοντες, μεταδίδουσιν αὐτῇ ὅσα ἤδη ἔλαβον. Ἄφ' οὗ ὁ Πλάτων, τὸ στόμα τῶν Μουσῶν, φθέγγεται πολλάκις τῷ στόματι τοῦ Ὀμήρου, λύων πολλὰ τῶν τούτου ἐπῶν ἀπὸ τῆς τῶν μέτρων ἀνάγκης καὶ ἑαυτοῦ ποιῶν, ἔπεται ὅτι ἡ μετὰ λόγου μίμησις οὐ συγγνώμης μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπαίνων ἀξία ὑπάρχει. Ἄλλ' ὁ μετὰ λόγου μιμούμενος ὀφείλει νὰ ποιῇ δυοῖν θάτερον· ἢ νὰ λαμβάνη γυμνὰ τὰ νοήματα, εὐλαβούμενος τὸ κάλλος αὐτῶν καὶ τὸ ὕψος, καὶ νὰ τὰ ἐρμηνεύῃ δι' ἑτέρων λέξεων, ὡςπερ ἐνδύματα καινὰ αὐτὰ περιβάλλων· ἢ ὑπὲρ τῶν νοημάτων, ὧν αὐτὸς ὁ γράφων ὑπάρχει πατήρ, νὰ πορίζηται ἑτέρωθεν τὰς προσφόρους λέξεις· ὥστε, ὅτε μὲν διὰ τῆς

¹⁾ Παράβλεπε καὶ Φροντίσματα, σελ. 179. «Οὐδὲν ἔλαττον ἐν ταῖς γυναιξὶ λυμάνεται τοῦ προσώπου τὴν ὄραν τὸ φυκῶδες μαγγάνευμα καὶ ἡ περιττὴ φαρμακεία, ἢ ἐν λεγομένοις καὶ πραττομένοις τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἀμαυροῦσιν αἱ ἔξωθεν ἐρασιζόμεναι προσθήκαι καὶ ἡ προφανὴς φιλοτεχνία.»

ἐξευρέσειως τῶν φράσεων, ὅτε δὲ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν νοημάτων
νὰ θεραπεύη τὸν ἐκ τοῦ ἐράνου ὑπονοούμενον μῶμον καὶ φεύγη τότε
ὄνειδος καὶ τὴν γραφὴν τῆς κλοπῆς. «Τὸ γὰρ ἐς αἰὶ καὶ περὶ παν-
» τὸς πράγματος νοημάτων τε καὶ καταλλήλων φράσεων γόνιμον ἔχειν
» τὸν νοῦν καὶ μηδέποτε τῇ συνεχεῖ χορηγίᾳ ἀπαγορεύοντα, μηδὲ μὴν
» χρῆζοντα τῆς ἐκατέρωθεν ἀρδεΐας, θεῖον τῷ ὄντι δῶρον, πάνυ ὀλίγοις
» διδόμενον. »

Χρυσᾷ ὄντως ὑπάρχουσι τελευταῖον αἱ ὑποθήκαι, δι' ὧν ὁ Ἔξ
ἀπορρήτων, ἐρμηνεύων τὸ τοῦ Ὁρατίου *nonnunquam prematur in annum,*
ἐνουθέτησε, μετὰ τῆς συμφοῦς αὐτῷ ἀνοχῆς, ἐπιεικείας καὶ ἀβρότητας,
δοξοσόφους νεανίας, τολμήσαντας νὰ λάβωσι τὸν κάλαμον μετὰ χερσὶν
ἀνευ τῆς ἀπαιτουμένης σκέψεως καὶ προμελέτης καὶ πρὶν ἢ ἐν τῇ δια-
νοίᾳ αὐτῶν συναρθρώσωσι συντεταγμένον ὄλον, ἀρτιμελές καὶ ἀκέραιον.
Κυφοροῦνται τὰ ζῶα, κυφοροῦνται καὶ τὰ ἐγχειρήματα. Τὰ μὲν ζῶα,
πηγνύμενα καὶ τελειούμενα ἐπὶ χρόνον ὠρισμένον ἐν τῇ γαστρὶ τῆς
φερούσης, προέρχονται εἰς φῶς ἄρτια καὶ ἀκέραια· ἐκρηγνύμενα ὅμως
τῆς μητρικῆς νηδύος προώρως, ἐλέγχονται ἐκτρώματα, συνημμένον ἔχοντα
τὸν θάνατον αὐτῇ τῇ γενέσει, ἐνίοτε δὲ καὶ τὴν τεκοῦσαν ἀπολλύοντα.
Οὐχὶ ἄλλως καὶ τὰ ἐν τῷ νῷ κυφορούμενα, διὰ μελέτης ἀπαρτιζόμενα
δαψιλοῦς καὶ δι' ἱκανοῦ τελειούμενα χρόνου, προβαίνουσιν ἐντελεῖ καὶ
περικαλλῆ, ἐφέλκονται τὰς εὐφημίας ἀπάντων καὶ περιάπτουσι πολὺ
κλέος τῷ γεννήσαντι· πρὸ καιροῦ ὅμως ἐξεργόμενα, φαίνονται ἐκτρώματα,
ἔχουσιν ὀλιγοχρόνιον αὐτὰ τὴν ὑπόστασιν καὶ φέρουσιν ὄνειδος καὶ φόγον
τῷ πατρὶ αὐτῶν. Τὰ ὑπηνέμια ὡς εἶναι οὖρια καὶ ἄσπορα, διότι φύονται
οὐχὶ τῇ μετ' ἀλεκτρούονος μίξει, ἀλλὰ τῇ τῶν θηλειῶν πρὸς ἀλλήλας
ἐρωτικῇ φαντασίᾳ. Κενὰ ὡσαύτως καὶ ἄγρηστα φωρῶνται ὅσα γεννᾷ
οὐχὶ νοῦς ἄρρην, καθεστηκυῖα συνεργόμενος διανοία, ἀλλὰ τις ὄρεξις
ἄκαιρος, μιγνυμένη φαντασία σφαλερᾷ. Ὡς δὲ ἡ Ἴπρα, ἀνευ ὀμιλίας
ἀνδρός, ὑπηνέμιον ἔτεκεν Ἰφραστον, ἀνάπηρον τὸ σῶμα καὶ γυλόν,
οὕτως ἀνάπηροι ἐλέγχονται καὶ αἰσχυρῶς ὑποσκάζουσιν ἐγχειρήσεις,
ἀκαίρως ἐκπηδῶσαι ἀνευ τῆς πρὸς τὸν ἀνδρεῖον νοῦν ὀμιλίας. Καὶ ἐκ
τῶν καρπῶν δὲ ὅσοι πρὸ τῆς ὥρας ἀποσπῶνται τῶν δένδρων στύφουσι
τοὺς ἰδόντας, φθείρουσι τὸν στόμαχον καὶ προξενοῦσι πυρετὸν τοῖς
γευομένοις.

Τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιστολογραφίαν διέκοψεν ἐπὶ βραχὺν χρόνον βαρὺ δυστύχημα, ἐπισκῆψαν εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἐξ ἀπορρήτων, ἡ ἀποβίωσις τῆς ἐπεράστου καὶ θεοσεβοῦς αὐτοῦ συμβίου. Ἐφ' ὅσον ὁ Μαυροκορδάτος ἠσχολεῖτο περὶ τὰς βασιλείους αὐλὰς καὶ λειτουργίας, διώκει καλῶς τὰ οἴκοι καὶ διέτρεφε τοὺς παῖδας εὐγενῶς ἢ ὁμότροπος αὐτῷ καὶ ὁμόφρων σύζυγος Σουλτάνα, ἐξ ἐπιφανῶν ἔλκουσα τὸ γένος, σεμνὸν δὲ οὐσα ὄρεμμα καὶ τερπνότατον ἐνδιαίτημα Μουσῶν, Χαρίτων καὶ παντοίων ἀρετῶν. «Κάλλος μὲν εἶχεν οὐχὶ τὸ ἔξωθεν κομμωτικόν » καὶ ἐπιτηδευτόν, ἀλλὰ τὸ αὐτοφυὲς ἐκεῖνο καὶ ἀνεπιτήδευτον, ὅπερ » φύσεως εὐγένεια καὶ εὐκληρία ἐπιδαφιλεύεται εἰς σώφρονας.¹⁾» Εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῆς ἐπεκάθητο σωφροσύνη, σεμνότης, αἰδώς, προτρέπουσα τοὺς ὄρωντας εἰς τὰ αὐτὰ τῆς ἀρετῆς χρώματα· ἐπήνθει δὲ σύνεσις καὶ φρόνησις, ἡ κρηπὶς πάσης οἰκιακῆς καὶ κοινωνικῆς εὐδαιμονίας. Τὴν οἰκίαν αὐτῆς εἶχεν ἀποδείξῃ ἢ κατ' ἐξοχὴν φίλανδρος καὶ φιλόπαις γυνὴ ἀγλαὸν ἀπαύγασμα τῶν σπανίων αὐτῆς πλεονεκτημάτων καὶ ἀγαστὸν φροντιστήριον πάσης παιδείας καὶ καλοκάγαθίας. Ἡ ἀρίστη αὕτη συζυγία ἐπηλήθευσε τὸ τοῦ ποιητοῦ

. . . . οὐ μὲν γὰρ τοῦ γε κρεῖσσον καὶ ἄρειον,
ἢ εἴθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχῃτον
ἀνὴρ ἢ δὲ γυνή . . . .

Κοινὰ πρὸς ἀλλήλους εἶχον τὸ σῶμα, τὴν ψυχὴν, τὴν γνώμην καὶ τὸ θέλημα· τὸν πλοῦτον δὲ κοινὸν εἶχον ταμεῖον οὐ μόνον ἑαυτοῖς, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς δεομένοις. Ἡ Σουλτάνα τοσοῦτον ὠμοφρόνει τῷ Ἀλεξάνδρῳ, ὥστε καθάπερ ἡλίου ἀκτὶς τὸν παγετόν, οὕτως ἔλυε πᾶσαν κατήφειαν αὐτοῦ διὰ βουλῆς ἀρίστης καὶ λόγων αἰμυλίων, μετῆγε δὲ εἰς τὸ εὐθυμότερον καὶ ἐκεῖνον καὶ ἑαυτήν. «Καθάπερ δέ, ὡς οἱ γεωμέτραι » λέγουσιν, οὔτε αἱ γραμμαί, οὔτε αἱ ἐπιφάνειαι κινοῦνται καθ' ἑαυτάς,

¹⁾ Ἰακ. Μάνου Λόγος.

« ἀλλὰ συγκινοῦνται τοῖς σώμασιν, οὕτως ἡ Σουλτάνα οὐδὲν ἴδιον
« ἐκέκτητο κίνημα, ἀλλ' ἐκοινώνει τῷ ἀνδρὶ καὶ σπουδῆς καὶ παιδιᾶς
« καὶ συννοίας καὶ φροντίδος καὶ συστολῆς καὶ διαχύσεως ψυχῆς. ¹⁾ »
Ἄλγος ἀφόρητον, ἄλγος ἀπαράκλητον κατέλαβε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἐξ
ἀπορρήτων, ὅτε θανάτου ἁωρία ἀνῆρπασεν εἰς βίον ἀμείνονα τὴν περι-
σπούδαστον σύμβιον, ἣτις συνέχαιρε τέως τῇ χαρᾷ καὶ συνέπασχε τοῖς
παθήμασιν αὐτοῦ. Ὅσον ἔρρωμένος, γενναῖος καὶ στερρός τὸ φρόνημα
ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸς τὰς ἄλλας τοῦ βίου ἀνωμαλίας καὶ περιστάσεις,
τοσοῦτον ἀσθενῆς καὶ φιλοπενθῆς ἐφαίνετο περὶ τὰ νοσήματα καὶ τὴν
μετάστασιν τῶν συγγενῶν, διὰ τὸ σφόδρα φιλεῖν καὶ ἀντιφιλεῖσθαι. Λί-
πένθιμοι ἐπιστολαί, μέχρι δακρύων συγκινοῦσαι τοὺς ἀναγινώσκοντας,
εἶναι ἀριστουργήματα πενθούσης φιλοστοργίας καὶ τὸ κάλλιστον τῶν
μνημείων, ὅσα ἀνθρώπου χεῖρ ἠδύνατο νὰ φιλοτεχνήσῃ. Ὁ Μαυρο-
χορδάτος, ἀναμιμνησκόμενος τῆς μακαρίτιδος τὰς ἀρετάς, οὐδεμίαν παρὰ
φίλων δέχεται παραμυθίαν, ἐντρυφᾷ τῷ παθήματι, ἀναψυχὴν ὑπολαμβάνει
τὴν ὑπερβολὴν αὐτοῦ καὶ ἀνακουφίζει αὐτὸς τὸ τῆς ψυχῆς ἄχος διὰ
τῶν θρήνων, τῶν ὀλοφυρμῶν, τῶν ὀλολυγῶν καὶ τῶν δακρύων· ἐν ᾧ
δὲ διατείνεται, ὅτι οὔτε τῆς Γραφῆς αἱ ἐπαγγελίαι, οὔτε τῆς φιλοσοφίας
τὰ παραγγέλματα ἰσχύουσι νὰ κολάσωσι τοῦ πένθους τὴν βαρύτητα καὶ
τὴν πικρίαν, ἀπορεῖ ὁ ἀναγνώστης τί πρότερον, τί ὕστερον νὰ θαυμάσῃ,
τὸν εὐφράνταστον καὶ ὄντως ὑψιπέτην ποιητὴν, τὸν εὐφραδέστατον ρή-
τορα, τὸν σώφρονα φιλόσοφον ἢ τὸν θείας βουλᾶς καὶ ψυχωφελεῖς
θεοσημίας ἐν τῇ δυσκληρίᾳ ἀνευρίσκοντα χριστιανόν. Ὁ Ἐξ ἀπορρήτων
« μεθύει μέθην νηφάλιον » ὑπὸ λύπης.

Ἀπὸ τοῦδε αἱ παιδαγωγικαὶ ἐπιστολαὶ κατευθύνονται οὐχὶ τοσοῦτον
πρὸς τὸν Ἰάκωβον, ὅσον πρὸς αὐτοὺς τοὺς υἱοὺς Σκαρλάτον καὶ Νικό-
λαον, ὧν ὁ φιλότεκνος πατὴρ ἀναλαμβάνει καὶ πόρρωθεν τὴν διδασκαλίαν
ἵνα βαθμηδὸν τοὺς προαλείψῃ εἰς τὸν βίον τὸν πρακτικόν. Λί σπου-
δαῖαι καὶ ἐμβριθεῖς αὐτοῦ παραινέσεις κέκτηνται κῦρος μόνιμον καὶ

¹⁾ Ἰακ. Μάνου Λόγος.

διαρκές ὡς ἐμπεριέχουσαι ἀληθείας αἰωνίους, περιβεβλημένας τὴν χρυσοῦφαντον πορφύραν τῆς ἑλληνικῆς καλλιτελείας.

Ἡ νεότης, λέγει, ἔχει χρεῖαν καὶ χαλινοῦ, ὅπως ἀναγκαιτίζεται τῶν φαύλων καὶ αἰσχυρῶν, καὶ κέντρου, ὅπως, ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ καλὰ προτρεπομένη, ἐλαύνῃ πόρρω ἡλικία ἅμα καὶ ἀρετῇ. Μεταστάσης εἰς βίον ἀμείνονα τῆς μητρός, ἀποδημοῦντος δὲ καὶ τοῦ πατρός, θέον οἱ παῖδες αὐτοὶ νὰ γίνωσιν ἑαυτοῖς γονεῖς καὶ τροφοὶ καὶ καθηγηταὶ καὶ προστάται καὶ κηδεμόνες. Τοῦτου δὲ τυγχάνουσιν ἀναμφιβόλως, πρῶτον μὲν ἐπικαλούμενοι τὸ θεῖον εὐχαῖς ἀδιαλείπτους, εἶτα δὲ ἑαυτοὺς αἰδούμενοι καὶ πᾶν κακὸν ἐν τε τῷ φανερῷ καὶ τῷ ἀφανεῖ αἰσχυνόμενοι, τελευταῖον δέ, ἀβίωτον νομίζοντες πᾶσαν ἡμέραν, ἐν ἧ μηδὲν προσκέκτηνται ἀγαθόν.

Μετὰ τὴν βραχεῖαν ταύτην εἰσαγωγὴν, ἀνοίγων τὸ στόμα, ἀφ' οὗ καὶ μέλιτος γλυκίων ρέει αὐδὴ, συνιστᾷ τοῖς υἱοῖς πρῶτιστα καὶ μάλιστα τὴν ἐπίμονον τῶν ἐσπουδασμένων καὶ μεμαθημένων μελέτην, ἧς ἄνευ πᾶς μὲν οἴχεται πόνος, οὐδεὶς δὲ ἀποδρέπεται καρπός. Πολλάκις ἀναμνήσκει αὐτούς, ὅτι, ὁπότεν παραδίδωσι τῇ μνήμῃ τὰ ἀξιόλογα, συχνάκις δὲ ταῦτα ἀναπολῶσι κατὰ νοῦν, μιμοῦνται ἐκεῖνα τῶν ζώων, ἅτινα, ἀναμηρυκώμενα τὸ ἐσθιόμενον καὶ προσοικειούμενα τοῦτο τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ, γίνονται εὐτραφέστερα καὶ εὐρωστότερα. Κατὰ τὸν Μαυροκορδάτον, ἡ μελέτη ἢ ἐπίμονος εἶναι ὁ κατάστερρος καὶ ἀρραγῆς δεσμός, ὁ τὴν μὲν διάλυσιν τῶν συνεστώτων κωλύων, τὴν δὲ ἐπιστήμην καθιστᾷ ἕξιν διανοίας ἅμα καὶ ψυχῆς. Οὐδεμία μνήμη ἄνευ ἀναμνήσεων· οὐδεμία ἐπιστήμη ἄνευ μελετημάτων συνεχῶν· οὐδεμία πάλιν σοφία ἄνευ τῆς τῶν ἠθῶν εὐαρμοστίας καὶ κοσμιότητος, ἧτις μόνη δύναται νὰ παρασκευάσῃ αἰθρίαν καὶ γαλήνιον οἶκησιν εἰς τὴν κατὰ μικρὸν εἰσοικιζομένην καὶ τῷ νῷ ἐνιζάνουσαν σοφίαν. Ἀρετῆς λοιπὸν θέον νὰ ἐπιμεληθῶσιν οἱ υἱοὶ μᾶλλον ἢ ὑπαρχόντων, διότι τὰ μὲν εἶναι ἐπίκηρα, ἡ δὲ μόνη ἀναφαίρετος καὶ ἀληθῆς περιουσία ψυχῆς. Ἡ ἐπὶ τὴν ἀκρῶρειαν τῆς ἀρετῆς ἄγουσα ὁδὸς εἶναι βεβαίως ἀνάντης, τραχεῖα, πλήρης ἀκανθῶν ἐγκαθέτων, ἀνυδρος, αὐχμῶσα καὶ τῇ ἀλέᾳ κατάφλεκτος· ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὅμως κάθηται αὐτὴ ἡ ἀρετὴ ἀναβεβλημένη πορφύραν, δεχομένη τοὺς ἀναβαίνοντας καὶ προσμειδιῶσα αὐτοῖς μετ' εὐμενείας. Οἱ μηδαμῶς ἀπορραθυμοῦντες, ἀλλ' ἀκμαζούσαις ἐλπίσι χωροῦντες ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ μέχρις ἀκρότητος ἀναβαίνοντες εὕρισκousi κέρασ ἀμαλθείας

καὶ θάλασσαν ἀγαθῶν. Ἡ μὲν φιλοσοφία μεταδίδει ἠθῶν χρηστότητα, ὄντων γνῶσιν, πρακτικὴν ἰσχὺν καὶ ἐνέργειαν· ἡ δὲ γεραρὰ θεομουσία, περιάγουσα αὐτοὺς εἰς τὰ τοῖς πολλοῖς ἄδύτα καὶ ἄβατα, μυεῖ θειοτάτας καὶ σωτηριώδεις ἀγιστείας καὶ ἀποδεικνύει τρυφῶντας καὶ χλιδῶντας τοὺς μεμυημένους. Ἄς μὴ ὀκνήσῃ λοιπόν, ἄς μὴ ἀπαγορεύωσιν, ἄς μὴ φιλοψυχῶσιν οἱ υἱοί· ἀλλ' ἄς νικῶσι τὰ ἀντιπίπτοντα καὶ ἄς γίνονται ἐγκρατεῖς τοῦ τέλους, ἀπρὶξ ἀντεχόμενοι τοῦ προκειμένου. Ἄς μνημονεύωσι διὰ παντός ὅτι οὔτε καρπούς ἀποδίδει ἀπονώτατος κῆπος, οὔτε ἀμητὸν ἀγεώργητος ἀποφέρει γῆ, ἀλλὰ μὴν οὔτε σῶμα χωρὶς ἰδρώτων ἔρρωται, οὔδ' εὐχυμον γίνεται, ἀλλὰ μένει ἀσθενὲς καὶ νοσερὸν ὑπ' ἀγυμνασίας καὶ νωθείας, ἀκμάζει δὲ καὶ στεγανώτατα πήγνυται διὰ τῶν ἀσκήσεων. «Βλέπετε ὅπως φαῖδρά τῷ ἐρυθρήματι τὰ ρόδα καὶ εὐωδίας ἐμπίπλησι τὸν ἀέρα καὶ τὴν αἴσθησιν· καὶ καλὰ μὲν ἰδεῖν καὶ ἐσφραῖνεσθαι, καλὰ δὲ καὶ ἐσθιόμενα καὶ ρώννυσι τὴν καρδίαν· ἀλλὰ περιστοιχίζεται καὶ αὐτὰ ταῖς ἀκάνθαις.»

Προτρέπων ὁ Ἐξ ἀπορρήτων τοὺς υἱοὺς νὰ προτιμῶσι τῶν χρημάτων τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀρετὴν, δὲν νοεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀμελῶσι τῆς τῶν κτημάτων περιουσίας, διότι «κακὸν μέγιστον ἡ ἔνδεια, καὶ παιδοποιίας καὶ προκοπῆς τύραννος,» ἀναφωνεῖ, ὡς ὁ μέγας οικονομολόγος Μάλθος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κτᾶσθαι τὰ ἀπόντα ὑπάρχει πολλῷ ῥᾶον τοῦ φυλάττειν τὰ παρόντα, προσεκτέον καὶ τῇ οἰκονομίᾳ, διότι μόνον τῆς τῶν ὑπαρχόντων φυλακῆς ὁμολογεῖται ἡ τῆς δαπάνης φειδῶ καὶ μέριμνα.

Ἐκάστης ἡμέρας πρέπει οἱ παῖδες νὰ ἀναλογίζωνται, ἂν ὠφελήθησάν τι ἢ ὠφέλησαν, τότε δὲ νὰ νομίζωσιν ὅτι ἀληθῶς ἐβίωσαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Νέοι, οὔδ' ἐν ἀγαθῶν οὔτε λογιζόμενοι, οὔτε μανθάνοντες, οὔτε πράττοντες, εἶναι νεκροὶ περιπατοῦντες· ζόανα μᾶλλον ἀνθρώπου ἢ ἀνθρώπος· στυγερὸν ἀρούρης ἄχθος, ἐπ' οὔδενι ἀγαθῷ περιφερόμενον· ὄγκος ἀλυσιτελής· ἔκτρομα φύσεως, μάτην τὸν ἀέρα ἀναπνέον, μάτην δὲ καὶ τὴν κοιλίαν ἐπιφορτίζον. Πλέον ἢ ἅπαξ ἐντέλλεται τοῖς υἱοῖς ἵνα μὴ πρότερον καθεύδωσι πρὶν ἢ ἀπάσας ἐκπληρώσωσι τὰς χρείας, τὰς χρεωστούμενας τῇ ὑπαρχούσῃ ἡμέρᾳ· διότι ἐκάστη ἡμέρα ἐπάγει νέας πραγμάτων ἐπιβολάς, ἐπιζητεῖ νέας φροντίδας, καὶ τοιαύτας, οἷας ἡ προιοῦσα παντάπασιν οὔτε οἶδεν, οὔτε εἰς νοῦν φέρει. Ἐπιμελῶν νέων ἔργον εἶναι λοιπόν νὰ ἐπιτελῶσιν, ὡς ἐφικτόν, ἀνυπερθέτως τὰς μετὰ

χειρας υποθέσεις, ἵνα μή, ἄλλων ἐπ' ἄλλοις πραγμάτων ἐπιστρωρομένων, ἀπαγορεύσωσι πρὸς τὸ πλῆθος καὶ ὑπαχθέντες ἢ παραδράμωσιν ἔνια, ἢ μὴ καλῶς διευθετήσωσιν, οὕτω δὲ περιάψωσιν ἑαυτοῖς ἀδοξίαν.

Πολλαχοῦ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ ὁ ἔξοχος Ἀσκληπιάδης ὑποτυποῖ σύντομον ὑγιεινὴν πραγματείαν καὶ παραγγέλλει τοῖς υἱοῖς παραγγέλματα ὑγιεινά. Ἡ ὑγίεια τὸ μέγιστον τοῦτο τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθόν, τὸ πλούτου καὶ ἀξιομάτων ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ὑπέρτερον καὶ αἰρετώτερον, ἀπαιτεῖ πρέπουσαν κατὰ τὸν βίον δίαιταν, δι' ἧς τὸ σῶμα συμφυλάσσεται καὶ εὐφραίνεται. Συνίστανται δὲ τὰ τῆς ὀρθῆς διαίτης πρῶτον μὲν εἰς τροφήν καὶ πόσιν καίριον, ἧτοι εὐχυμον ἅμα καὶ εὐπεπτον· εἶτα δὲ εἰς δεῖπνον λιτώτερον τοῦ ἀρίστου, ὅπως γίνωνται καὶ οἱ ὕπνοι κουφότεροι καὶ τὸ σῶμα ὑγιεινότερον· τελευταῖον δὲ εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον τοῦ ὕπνου καὶ τῆς ἀγρυπνίας. Ἡ ἐγρήγορσις, ἢ ἀγρυπνία, τὸ νῆρον καὶ ἡ γυμνασία ὑπάρχουσι τοῖς ἀνθρώποις πηγὴ πάντων τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν ἀγαθῶν, διότι ἐπιρρωννύουσι τὰ μέλη, φαιδρύνουσι τὰς αἰσθήσεις, ἀποκρίνουσι καὶ διαφοροῦσι τὰ ἐντὸς τοῦ σώματος περιττώματα οὐ μόνον διὰ τῶν κοινῶν ὀχετῶν, ἀλλὰ καὶ πολλῶ πλέον ἀνεπαισθῆτως διὰ τῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν ἀπανταχοῦ διηνοιγμένων πόρων, χορηγοῦσι δὲ καὶ πάντα, ἀφ' ὧν ἔχομεν ἀποζῆν. Ὁ ὕπνος δὲ εἶναι καὶ αὐτὸς χρήσιμος τῷ σώματι, ἅτε ἐπιρρωννύων τοῦτο εἰς τοὺς μετ' ἀγρυπνίας πόνους· καὶ μετρίως μὲν ἔχων, βεβαιοῖ καὶ διακρατύνει τὰ ἐντὸς τοῦ σώματος ὄργανα καὶ αὐξάνει τὰς τούτων δυνάμεις καὶ ἐνεργείας· ὑπερβαίνων δὲ τὸ μέτρον, καθίσταται ἀρχηγὸς μεγίστων κακῶν· μεστοῖ τὸ σῶμα περιττωμάτων, λύει τὸν τόνον τῶν ὀργάνων, παχύνει τὰ πνεύματα, ὑγραίνει τὸν ἐγκέφαλον καὶ κατατῆκει αὐτὸν εἰς καταρροάς, ποιεῖ δὲ χαῦνον καὶ ῥαθυμον τὸν νοῦν. Ὅσον γρηγοροῦμεν, τοσοῦτον καὶ ζῶμεν· κοιμώμενοι δὲ, στερούμεθα τῶν τοῦ βίου ἀπολαύσεων καὶ ὄντως ὁμοιάζομεν τοῖς τεθνηκόσιν. Ὁ ὕπνος ἀρμόζει ἡμῖν οὐχὶ ὡς ἀνθρώποις, ἀλλ' ὡς ζώοις· ὑπερβάλλων δὲ τὸν χρόνον τῆς ἀνάγκης, οὐ μόνον μεταρρίπτει ἡμᾶς εἰς τὰ ἀλογα ζῶα, ἀλλὰ καὶ εἰς γλισχροτέραν τῶν ζῶων τάξιν ἀπελάυνει, συγκαταλέγων ἡμᾶς τοῖς ἀναισθητοῦσιν. Ἐὰν πᾶσα πλησμονὴ εἶναι βλαπτικὴ, ἐξωλεστάτη φαίνεται ἡ τοῦ ὕπνου. Εἰς τοὺς ἐμπορηθέντας ἐδεσμάτων καὶ πότου ἐπικουρεῖ ἐνίοτε τοῦλάχιστον ὁ ἔξοχος, ἀλλ' ὁ ὕπνος δὲν ἐξεμεῖται, οὐδὲ δύναται ἄλλο τι φάρμακον

λύμην αὐτοῦ. Ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων οὔτε οὐρανὸς κοιμᾶται, οὔτε τὰ στοιχεῖα, ἀλλ' αἰεὶ ἐνεργοῦσι τὰς ἑαυτῶν ἐνεργείας· αὐτὰ τὰ ζῶα ἐπὶ τέλους, ὕπνου δεόμενα, ἔωθεν ὁμῶς ἐγείρονται καὶ τρέπονται πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιμελείας, κατὰ δὲ τοῦτο ζῶσιν εὐδαιμονέστερον τῶν φιλοῦπνων ἀνθρώπων. Καλῶς ποιοῦντες καὶ οἱ υἱοὶ θὰ ἐξεγείρωνται τῆς κλίνης ἅμα ἡλίῳ ἀνίσχοντι, οὐδὲ θὰ συναποκρύπτωσι τὰς ἐωθινὰς εὐχὰς τῷ σκότει τοῦ ὕπνου, πρῶτον μὲν, διότι, ψυχῇ, ἐρρωμένη θεόθεν, πρόεισιν εὐσθενέστερον ἐπὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν, εἶτα δὲ, διότι καὶ ἡ μνήμη αὐτῆ τρέφεται κατ' ἐξοχὴν τοῖς ἔωθεν ἀπομνημονεύμασι, πρὶν δηλονότι ἐνσκήψῃ ὁ τῶν πραγμάτων θόρυβος καὶ πρὶν ἢ τῶν φροντίδων τύρβη σκεδάσῃ ἀχλὺν ἐπὶ τὴν διάνοιαν. Ὅμοιόν τι ποιῶσι καὶ αἱ Μοῦσαι, ἀγαπῶσαι τὰς ἀκρωρείας, ὡς ἀταράχους καὶ ἀκαταπατήτους καὶ ὅσον ἔνεστι μακρὰν ἀπὸ θορύβου καὶ ὄχλου διατρίβουσαι.

Ἐπανερχόμενος ὁ Ἰεζ ἀπορρήτων ἐκ τῆς ὑγιεινῆς εἰς τὴν διδασκαλίαν, ἐντέλλεται τοῖς τέκνοις καθ' ἑκάστην ἀνεξαιρέτως ἡμέραν νὰ ἐρευνῶσι τὰς τε ἱεράς Γραφὰς καὶ τοὺς Ἕλληνας λογογράφους· ἐκ μὲν τῶν Γραφῶν συνιστᾷ αὐτοῖς μάλιστα τὴν Σοφίαν Σειράχ, περὶ δὲ τῶν λογογράφων συμβουλεύει νὰ ἀνελίττωσι μὲν πολλοὺς, νὰ προστήκωνται δὲ καὶ νὰ συμφύωνται τοῖς ἀρίστοις. « Ὅποιοις συγγραφεῦσιν ἕκαστος ὁμιλεῖ, τοιοῦτος καὶ ἐστίν. » Ὡς τὰ σώματα ρώννυνται διὰ μονοειδῶν τινων τροφῶν, οὕτω καὶ ὁ νοῦς καλῶς ἐπιχρώννυται διὰ τῆς συνηθείας τινῶν συγγραφέων. Ὡς δὲ καλαὶ εἶναι καὶ λέγονται αἱ τῶν ἀρίστων παραδειγμάτων εἰκόνες, οὕτω καὶ οἱ τῶν κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμων συγγραφέων ὁμιληταὶ σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἀποδείκνυνται βέλτιστοι καὶ θαυμαστοί.

ὑποπτέυσας ποτὲ ὁ Ἰεζ ἀπορρήτων, ὅτι οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Σκαρλάτος καὶ Νικόλαος ἤριζόν πως περὶ πρωτείου, ἐσπευσε νὰ διαλύσῃ τὴν ἐριδιὰ προτρέψας ἑκάτερον ἐπὶ τὴν ἀρετὴν. Ἐν μὲν Σκαρλάτῳ ἔγραφεν, ὅτι προεδρίαν καὶ γέρας ἔχει δικαίωμα ὁ πρωτότοκος νὰ ἀπαιτῇ παρὰ τῶν ὁμογνίων οὐχὶ διὰ τὸ κατὰ τύχην προβεβηκὸς τῆς ἡλικίας, ἀλλὰ διὰ τὴν γενναιότητα τῆς ψυχῆς. Ὅσον ὑπερτερεῖ τῆς φύσεως καὶ τῆς τύχης ἢ προαίρεσις, τοσοῦτον ὑπερανέστηκε τῶν τυχαίων καὶ τῶν ἐκ τῆς φύσεως ἢ ἀρετῆς. Ἴάν λοιπὸν αὐτός, πρεσβύτερος ὢν, φανῇ τοῖς νεωτέροις ὑπόδειγμα χρηστότητος καὶ πρόσω κεχωρηκῶς εἰς πᾶν ἀνδραγάθητά,

παρέσονται δὴ τότε αὐτῷ τά τε πρωτεῖα καὶ ἡ τούτοις παρακολουθοῦσα τιμὴ καὶ εὐκλεία. Τὸν δὲ νεώτερον παραμυθεῖται λέγων, ὅτι ὅσων στερίζει ἢ ἐκ φύσεως ἢ ἀπὸ τύχης, ταῦτα δέον νὰ ἐκπληροῖ προαιρέσει καὶ πόνῳ· ἐκεῖνα μὲν φαίνονται ἀπλᾶ ὄωρα, φέροντα ὀόξαν τοῖς δοῦσι μᾶλλον ἢ τοῖς εἰληφόσιν· ὅσα τούναντίον ἐπιγίνονται ἡμῖν διὰ τῆς φιλοπονίας, ταῦτα ὁμολογοῦνται καὶ θαυμάζονται ὡς κτήματα ἡμέτερα, φέροντα κλέος ἐπίμονον, περιπετεῖαις ἀνάλωτον καὶ τοῖς πᾶσιν ἀγαστόν.

Ὁμοίως ἄλλοτε ἐπιλαμβάνεται εὐκαιρίας ἵνα ἐμπνεύσῃ τοῖς τέκνοις ὀρθὴν ἰδέαν περὶ τοῦ γένους, ἐφ' ᾧ πιθανόν ποτε νὰ ἐπαρθῶσιν. Καλὸν ἡ εὐγένεια· ἀλλὰ οἷχα μὲν τῶν ἄλλων καλῶν μέγιστον ἀποβαίνει κακόν, συμπεριφέρων ἀλαζονείαν, ἰταμότητα, θρασύτητα· μετὰ δὲ τῶν ἄλλων καλῶν ὁ εὐγενὴς γίνεται αἰδέσιμος, εἰς ἐνεργείας ἰσχυρότερος καὶ πολλοὺς ἔχει εὐπειθεῖς. Ἡ εὐγένεια οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ γενναιότητα προγονικήν· υἱοὶ λοιπόν, βουλόμενοι νὰ καλῶνται εὐγενεῖς, πρέπει νὰ φυλάττωνται ἵνα μὴ μεταπέσῃ τῆς τῶν προγόνων γενναιότητος· νὰ τηρῶσι δὲ ταύτην ὑψηλὴν καὶ ἀκηλίδωτον, ἀποφεύγοντες πᾶν νόσημα ψυχῆς ἀγελαίου. Πρώτη ψυχῆς ὑπεροχὴ καὶ εὐγένεια εἶναι τὸ ἀπρίξ ἀντέχεσθαι τῆς ὀρθῆς, τὸ κατ' αὐτὴν εἰς τὰ ἄνω χωρεῖν ἀπαρασαλεύτως, καὶ τὸ μηδαμῶς εἰς σχολιότητα μεταφέρεσθαι.

Μαθὼν ποτε ὁ Ἐξ ἀπορρήτων, ὅτι οἱ υἱοί, λίαν περὶ τὸ σῶμα διαφιλοτιμούμενοι, ἐνδύονται ἀβροτέρας ἐσθῆτας κατὰ τὰς ἐργασίμους ἡμέρας, δὲν ἐπιπλήττει αὐτούς, διότι, φιλόσοφος ὢν πατήρ, σύνοιδεν, εἶπερ τις ἄλλος, ἅμα μὲν, ὅτι ἡ νεότης φιλεῖ νὰ ἐντρυφᾶ τοῖς περὶ τὸ σῶμα καλλωπισμοῖς, ἅμα δέ, ὅτι ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ γενναίας σημεῖον οὐκ ἀφανὲς εἶναι καὶ τοῦτο, νὰ ἐνοικῆ εἰς σώματα περικαλλῆ καὶ εὐπρεπῆ ἀπὸ τε φύσεως καὶ σπουδῆς. Συνιστῶν δὲ καὶ ἐνθάδε μέτρον, ἵνα μὴ ἐφέλκωνται τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ὀρώντων εἰς μέμψιν θρύψεως ἀηθεστέρας, ἐντέλλεται αὐτοῖς νὰ μὴ ἐκτραχηλίζωνται τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐκπίπτωσιν εἰς ἐκτεθηλυμμένην τινὰ καὶ ἄνανδρον περιποίησιν, νὰ διακοσμῶσι δὲ μᾶλλον καὶ διαπλάττωσι τὴν ψυχὴν ταῖς προσηκούσαις λαμπρότησιν. Ἡ περὶ ψυχῆς μέριμνα καὶ φροντίς ἔστω διηνεχῆς, ὡς περὶ κτήματος ἀθανάτου· ἡ δὲ περὶ σώματος, βραχεῖα, ὡς περὶ ἐπικήραυ καὶ ρωόδους.